

ISSN 3007-2840

Қазақ тарихы

электронды журналы

Electronic journal of
Kazakh history

№ 4(184) 2024

«History and Culture» ЖШС

ҚАЗАҚ ТАРИХЫ KAZAKH HISTORY

ЭЛЕКТРОНДЫ ЖУРНАЛЫ
№4 (184) 2024

ELECTRONIC JOURNAL
№4 (184) 2024

Құрылтай және баспагер:

«History and Culture» ЖШС. Алматы, Қазақстан.

ҚР Байланыс және ақпарат министрлігінің Ақпараттар мен архивтер комитетінің мерзімді баспасөз басылымын және (немесе) ақпараттық агенттікті есепке қою туралы 02.11. 2023 жылғы № KZ 38RBZ00041763 куәлігі берілген.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

Founder and publisher:

«History and Culture» LLP, Almaty, Kazakhstan

Periodic press publication of the Information and Arc Committee of the Republic of Kazakhstan on communication and information and (but) on registration of information agencies 02.11. Certificate No. KZ 38RBZ00041763 dated 2023 was issued.

Published 4 times a year
(March, June, September, December)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕСІ

Бас редактор – Жұматаев Ринат Серикович – Phd, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ археология, этнология және музеология кафедрасының меңгерушісі (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары – жауапты редактор Ноғайбаева Меңдігуль Сағатовна – т.ғ.к., қауымд. профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Қазақстан тарихы кафедрасының профессоры м.а. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Ангела Шоттенхаммер – тарихшы синолог, т.ғ.д., KU Leven университеті (Бельгия)

Бабақұмар Қинаятұлы – этнограф, т.ғ.к., Дебрецен университеті (Венгрия)

Эврим Олчер – этнограф, PhD, Қажы Байрам Вели университеті (Түркия)

Алтымышева Зухра Америкүловна – тарихшы, Phd, «Манас» Қырғыз-Түрік университеті (Қырғызстан)

Байгабатова Назгуль Қажымұратовна – этнограф, т.ғ.к., І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті (Қазақстан)

Ақымбек Ералы – Phd, археолог. Ә. Марғұлан атындағы Археология институты (Қазақстан)

Кенжаева Наргиза Соатумуниновна – тарихшы, Phd, Шыршық мемлекеттік университетінің Репрессия құрбандарын еске сақтау музейі (Өзбекстан)

Ильсоева Зибегүл Сулейменовна – тарихшы-шығыстанушы, т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-ның қауымдастырылған профессоры (Қазақстан)

Сайлаубай Ерлан Ерназарұлы – археолог, т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ «Елтану» ғылыми-зерттеу орталығының директоры (Қазақстан)

Бесетайев Бауыржан – археолог. әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан)

Намен Абай – Phd, археолог. Назарбаев университеті (Қазақстан)

Бабабеков Акбар Давурбаевич – Phd, этнограф. Ұлықбек мырза атындағы Өзбекстан ұлттық университеті (Өзбекстан)

Гурсой Музаффер – Phd, археолог. Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті (Қазақстан)

Жетпісбай Нұржан Ықсанұлы – Phd, тарихшы. Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)

EDITORIAL COUNCIL

Editor-in-chief – Zhumatayev Rinat – Phd, Al-Farabi Kazakh National University, Head of the Department of Archaeology, Ethnology and Museology (Kazakhstan)

Deputy editor-in-chief – executive editor – Nogaibayeva Mendigul – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Department of History of Kazakhstan (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Angela Schottenhammer – Full Professor of Chinese Middle Period & Early Modern World History at KU Leuven (Belgium)

Babakumar Kinayatuly – Ethnographer, Candidate of Historical Sciences, University of Debrecen (Hungary)

Evrin Ölçer Özünel – Ethnographer, PhD, Associate Professor, Ankara Haji Bayram Veli University (Türkiye)

Altymysheva Zuhra – Historian, Phd, Kyrgyz-Turkish "Manas" University (Kyrgyzstan)

Baigabatova Nazgul – Ethnographer, Candidate of Historical Sciences, Zhetisu University (Kazakhstan)

Akymbek Eraly – Phd, Archaeologist. Margulan Institute of Archeology (Kazakhstan)

Kenzhaeva Nargiza – Historian, PhD, Chirchik State Pedagogical University, Memorial Museum of Victims of Repression (Uzbekistan)

Ilyasova Zibagul – Historian-Orientalist, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Saylaubay Yerlan – Archaeologist, Candidate of Historical Sciences, Director of the Research Center "Eltanu" of Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Besetayev Baurzhan – Archaeologist, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Namen Abay – Phd, Archaeologist. Nazarbayev University (Kazakhstan)

Bababekov Akbar – Phd, ethnographer. National University of Uzbekistan (Uzbekistan)

Gursoi Muzaffer – Phd, Archaeologist. Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University. (Kazakhstan)

Zhetpisbai Nurzhan – Phd, Historian. Institute of History and Ethnology named after Sh.Sh. Ualikhanov. (Kazakhstan)

Журналда тарих ғылымының келесі бағыттары бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих (ежелгі, ортағасырлар, жаңа және қазіргі заман), археология, деректану және тарихнама, этнология, антропология.

Жарияланым тілдері: қазақ, ағылшын. 1993 жылдан бастап шығады

Scientific works are published in the journal in the following areas of historical science: history (ancient, medieval, new and modern), archeology, source studies and historiography, ethnology, anthropology.

Publication languages: Kazakh, English. Founded in 1993.

Редакциямен баспаның мекен-жайы:
050040 Көктем-4 ы/а, 13-үй, 19 п.
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

«History and Culture» ЖШС. Тел.: +77076787670.
e-mail: qazaqtarihyjournal@gmail.com
Журнал сайты: <https://journal.historyculture.kz/index.php/journals>

Address of the editorial office:
050040 microdistrict Koktem-2, no. 13, apt. 19.
Almaty, Republic of Kazakhstan

«History and Culture» LLP. Tel.: +77076787670.
e-mail: qazaqtarihyjournal@gmail.com
Journal site: <https://journal.historyculture.kz/index.php/journals>

FTAMP 03.81.9

<https://doi.org/10.62183/2024-4-4-33>

Айсулу Токашева

Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, тарих факультеті, археология,
этнология және ұлттық тарих кафедрасының 2 курс докторанты,
Универсиетская көшесі, 28. Қарағанды қ., Қазақстан
e-mail: 25_ai_sulu.06@mail.ru

1940 ЖӘНЕ 1950 ЖЫЛДАРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҒЫЛЫМИ БАСЫЛЫМДАРДЫҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ МАЗМҰНЫ МЕН ҚЫЗМЕТІНЕ ТАРИХИ ТАЛДАУ

Аңдатпа: Мақалада 1940 және 1950 жылдардың басындағы кезең Қазақстан ғылымының, әсіресе тарих саласының қарқынды дамуының маңызды кезеңі болды. Бұл уақыт соғыс жылдарынан кейінгі қоғамның идеологиялық және әлеуметтік-экономикалық қайта құрылуымен тығыз байланысты. Сол кезеңде жарық көрген ғылыми басылымдар тек тарихи фактілерді жүйелеумен ғана шектелмей, қоғамдағы идеялық ұстанымдарды насихаттау құралына айналды. Кеңестік биліктің идеологиялық талаптары ғылыми зерттеулердің тақырыптық бағытын анықтап, Қазақстан тарихына қатысты көптеген еңбектердің жарық көруіне ықпал етті. Осы басылымдарда ұлттық тарихтың революцияға дейінгі және кеңестік кезеңдері, әлеуметтік-экономикалық қатынастар, қоғамдық қозғалыстар және халықтың тұрмыс жағдайы туралы мәселелер кеңінен қарастырылды. Бұл мақалада 1940 және 1950 жылдардың басындағы ғылыми басылымдардың тақырыптық екіпін мен олардың Қазақстан тарихы ғылымының дамуына қосқан маңызы қарастырылады. Сонымен қатар, осы еңбектердің мазмұны, идеялық ерекшеліктері және олардың тарихи сананы қалыптастырудағы рөлі талданады.

Түйін сөздер: Қазақстан тарихы, ғылыми басылымдар, тақырыптық екіпін, идеологиялық ықпал, кеңестік кезең, тарихи сана, әлеуметтік-экономикалық зерттеулер.

Сілтеме үшін: Токашева А. 1940 және 1950 жылдардың басындағы ғылыми басылымдардың тақырыптық мазмұны мен қызметіне тарихи талдау // Қазақ тарих электронды ғылыми журналы. 2024. Т. 184. № 4. 33-38 бб. (Қаз.). DOI: <https://doi.org/10.62183/2024-4-4-33>

Aisulu Tokasheva

PhD student of the second year of the Department of Archaeology,
Ethnology and National History, Faculty of History, Academician E. A. Buketov Karaganda University,
Universitetskaya street, 28. Karaganda, Kazakhstan. 25_ai_sulu.06@mail.ru

The processes of development of historical science in the post-war years

Abstract: The article of 1941-1945 examines the trends and tendencies of the post-war history of Kazakhstan. Purpose and objectives. The main purpose of the research article is to compare the complex changes and trends in the development of the post-war history of Kazakhstan, a historiographical assessment of the research work of that time. To do this, an analysis of the main problems of the history of Kazakhstan in the 1950s was carried out, paying attention to the established trends and trends. Result. In the research article E. Bekmakhanov, A. Nusupbekov, S. B. Baishev, S. A. Neishtadt, B. N. Abisheva, M. N. Asylbekova, N. G. Pana, S. B. Nurmukhamedova, V. K. Savosko, R. B. Suleimenova, A. E.'s research is considered. Zhanova. In addition, Kazakh-Russian relations of the XVIII-XIX centuries, industrial history and social, social, and economic relations of the Republic were studied. Conclusion. The research article focuses on changes and complex turns in the history of Kazakhstan, and examines scientific directions.

Keywords: History of Kazakhstan, historiography, Soviet period, periodization, culture, science.

For citation: Tokasheva A. The processes of development of historical science in the post-war years // Electronic scientific journal "Kazakh history". 2024. Vol. 184. No. 4. Pp. 33-38 (In Kaz.). DOI: <https://doi.org/10.62183/2024-4-4-33>

Кіріспе

Соғыс жылдарынан кейінгі тарих ғылымының дамуы бірнеше бағыттан тұрды. Оның біріншісі, көне тарихи деректерді орыс тіліне аудару жинастыру жұмыстары болды. Ал екінші бөлігі революцияға дейінгі қазақ халқына байланысты жарияланған зерттеулердің топтастыру, оны зерделенді. Сол сияқты 1940–1950 жж. тарих ғылымының басты бөлігі ретінде кеңестік кезеңдегі әлеуметтік, экономикалық және қоғамдық қатынастар тарихына іргелі зерттеулер жүргізілді. Тұтас алғанда бұл зерттеу бағыттары Қазақстан тарихының кеңестік кезеңдегі даму үрдістерін мен бағыттарын айқындады. Бұл бағыттар арасында Қазақстан тарихын кезеңдеу мәселесін алға шығарды. Қазақстан тарихын кезеңдеу бағытында тарихшылар арасында бірнеше ойталқылар туғызып, нәтижесінде «ҚазССР тарихы» басылымының жариялануына негіз болды.

Зерттеу әдістері мен материалдар

Мақалада көтерілген мәселелерді зерттеу барысында тарихилық, объективтілік және жүйелілік принциптері басты назарға алынды. Бұл принциптер өткен тарихи құбылыстарды және оның дамуы мен өзгеруін тарихи байланыста жан-жақты қарастыруға мүмкіндік берді. Мақаладағы арнайы ғылыми әдістердің ішінде ең алдымен тарихи әдістер қолданылды атап айтқанда тарихи-генетикалық, тарихи-салыстырмалы, тарихи-типологиялық. Сонымен қоса, зерттеудің негізіне эвакуация кезеңіндегі ғалымдардың өмірі мен қызметін көрсететін нормативтік актілер, әртүрлі мемлекеттік мекемелер мен қоғамдық ұйымдардың іс жүргізу құжаттарын ұсынатын мұрағаттық материалдар қолданылды.

Талдау

Эвакуация кезеңінде КСРО ҒА ғылыми мекемелері мен Қазақстандағы жоғары оқу орындары атты Абсеметов М.О. мақаласында КСРО-ның шығыс аймақтарына жоспарлы эвакуация жүргізу үшін Жоғары Мектеп істері жөніндегі Бүкілодақтық комитеттің төрағасы Профессор С.В. Кафтанов үкіметтен ғылыми институттар мен жоғары оқу орындарын эвакуациялау жөніндегі уәкіл болып тағайындалды. КСРО Ғылым Академиясында бұл функциялар оның вице-президенті О.Ю. Шмидтке жүктелді. Шектеулі мерзімде ғылыми мекемелерді эвакуациялаудың

кезеңдік жоспары әзірленді: 1) 1941 жылғы шілде-тамыз; 2) 1941 жылғы қазан-қараша; 3) 1942 жылғы ақпан-шілде. Атап айтқанда, Қазақстанға ғылыми мекемелерді жаппай эвакуациялау үшінші кезеңде жүзеге асырылды. Осы кезеңде Ленинград блокадасы күшейе түсті. Эвакуациялау жоспарын жүргізуді үйлестіру мақсатында әр республикада тиісті рәсімдерді жүргізу үшін талап етілетін нормативтік құжаттар қабылданғаны атап кесеткен осы тұстан сол кезеңдегі өзгерістердің жоспарлы түрде жүргізілгендігін көрсетеді (Абсеметов, 2015). Сол сияқты тарих ғылымы үшін институт жұмысының алғашқы жылдары ғылыми күштерді жинап оны шоғырландыру, кәсіби тарихшы-ғалымдардың қалыптасу жылдары болды. Институт алғаш ашылғанда тек үш сектор және бес ғылыми қызметкер болса, олардың үшеуі (А.Х. Марғұлан, Б.С. Сүлейменов, Х. Г. Айдарова) тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесіне ие болса, 1946 жылдың аяғында 37 ғылыми қызметкердің дәрежесі болды. Институт басшысы ретінде С.В. Юшков ғалымдар ұжымын біріктіруде, ғылыми кадрларды даярлауда, ғылыми зерттеулердің басым бағыттарын анықтауда маңызды рөл атқарды.

Соғыстан кейін Қазақстан тарихы ғылымында күрделі өзгерістер орын ала бастады. Оның негізгі бағыттарын атап өтетін, болсақ, біріншіден, ҚазССР Ғылым академиясының құрылуымен байланысты болды. Бұл тарих ғылымының жаңа бағыттарын айқындауға мүмкіндік берді. Мысалы, 1946 жылы 1 шілдеде құрылған Ғылым академиясының құрамында Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих, этнография және археология институты болды. Институт Қазақстан тарихының көптеген өзекті мәселелерін қамтитын басылымдарды шығара бастады. Мұны ең алдымен «Известия Академии наук Каз ССР. Серия историческая, археологическая и этнографическая», «Вестник АН Каз ССР» деп аталатын басылымдардың жұмысынан байқауға болатын (Известия Академии Наук Казахской ССР, 1960). Сол сияқты «Исторические записки» ғылыми жинақ жарияланып тұрды.

1940–1950 жж. кеңестік кезеңдегі тарихшылар Қазақстандағы шаруашылық және қоғамдық өзгерістерді назардан тыс қалдырмады. Бұл формациялық өзгерістер нәтижесіндегі өзгерістерді «Қазақ ССР тарихы» зерттеу еңбегіндегі кезеңдеу мәселелерінен байқауға болады (История Казахской ССР, 1949). Мұнда Қазан төңкерісіне дейінгі тарихшылардың кезеңдеу

мәселелерін қайта қарап оны өзгертуді ұсынды. Алайда Қазақстан тарихын дәуірлеу мәселесі толық шешімін таппады. Оны 1947 жылы ҚазССР Ғылым академиясының Тарих, археология және этнография Институтының бірінші ғылыми сессиясындағы талас-тартысты пікірлерден байқауға болады. Бұл С.В. Юшков, Е. Бекмаханов, А.Якунин сынды ғалымдардың ұстанымдарындағы қайшылықтардан көрініс тапты. Мысалы, Е. Бекмаханов 1947 жылғы «Қазақ ССР тарихы» басылымындағы дәуірлерге бөлуді сынай келе, әлеуметтік-экономикалық формацияларды негізге алуды жөн санады (История Казахской ССР, 1949). Автор Қазан төңкерісіне дейінгі тарихты негізінен алты кезеңге бөліп қарастырды. Е. Бекмахановтың кезеңдеу мәселесіндегі ұстанымдарына А.Якунин қарсы шығып, оны өз тарапынан сынға алды.

Қазақстан тарихын кезеңдеу мәселесі «Қазақ ССР тарихының» 1949 жылғы екінші басылымында жалғасын тапты (История Казахской ССР, 1949). Мұнда алғашқы қауымдық құрылыс бөлек кезең ретінде беріліп, екінші кезеңді – түрік қағанаты кезеңі жатқызылды. Ал үшінші кезеңге – ертедегі феодалдық мемлекеттер жатқызылды. Бұл мемлекеттер құрамына қыпшақтар мен қараханидтер кірді. Төртінші кезеңді – моңғол басқыншылығы кезеңі деп аталды. Бесінші кезең болса қазақ халқы мен қазақ хандығының құрылуы кезеңі қамтылды. Соңғы алтыншы кезеңді – Қазақ хандығының бөліну мерзімі байланыстырылды.

Осы уақытта Қазақстан тарихының тек кезеңделу мәселесі емес сонымен қатар, қазақ тарихының өзекті мәселелеріне арналған зерттеу жұмыстары жүргізіле бастады. Мұндай еңбектердің басында Е. Бекмахановтың «Присоединение Казахстана к России» атты монографиясы жарыққа шықты (Бекмаханов, 1987). Зерттеу жұмысында Қазақстанның Ресейге қосылуы мәселесі жан-жақты қарастырылған. Мұнда Қазақстанның Ресейге өз еркімен қосылу салдарларына аса мән берілді. Е. Бекмаханов өз еңбегінде қазақ халқының Ресейге қосылу кезеңін XVIII ғасырдың 30 жылдарынан бастап, XIX ғасырдың екінші жартысына дейін созылғандығын баяндайды. Сонымен қатар, Кіші жүз және Орта жүз қазақтарының Ресейге қосылуы салдарының бір бөлігі ретінде орыстармен мәдени жақындасуды, соның негізінде Ұлы жүз қазақтарының Ресейге толық қосылғанын атап өтеді. Тұтас алғанда Е.Бекмаханов өз зерттеу жұмысында Қазақстанның Ресейге қосылу жағдайын

сол кездегі тарих ғылымының ұстанымдарына сәйкес оң қырынан бағалап өтті. Десе де ғалымның бұл еңбегі де сынға ұшырады (Бекмаханов 1987).

Нәтижелер

Соғыстан кейінгі Қазақстан тарихы ғылымы тек қана іргелі зерттеулер ғана емес, сонымен қатар деректер базасын жинастыру, XIX ғасыр мен революцияға дейінгі авторлардың зерттеу жұмыстарына талдау жүргізу жұмыстарымен де ерекшеленді. Мұндай бағыттың бастау алғанын 1950 жыладыр Ш.Ш. Уәлиханов, Ы. Алтынсариннің еңбектері жарыққа шыға бастады. Мысалы, Ш. Уәлихановтың өмірі мен қызметіне, оның зерттеу жұмысына арналған, қазақ этнографиясына қатысты зерттеулер жүргізіліп, таңдамалы жинақтары құрастырылды (Валиханов 1958). Ал Ыбырай Алтынсариннің XIX ғасырдағы қазақ отбасына қатысты жазған зерттеу мақаласы дәстүрлі қазақ отбасы институтын зерттеудің басты дерегі ретінде саналды (Алтынсарин, 1975). Осы зерттеу бағыттарында ізденістерді Ә. Марғұлан ұйымдастырып, Мәскеу, Орынбор, Омбы, Қазан, Семей қалаларының архивтерінде тың деректерді жинау жұмыстарымен айналысты (Марғұлан 1986). Бұл зерттеу жұмыстарының нәтижесінде 1961–1972 жылдары Ш. Уәлихановтың таңдамалы жинағының бес томдығы жарық көрді (Валиханов 1964).

Соғыстан кейінгі Қазақстан тарих ғылымының ең маңызды бөлігі құжаттар мен деректер жинағын құрастыру жұмыстарына арналды. Мысалы, 1961 жылы «Казахско-русские отношения в XVII–XVIII веках (Сборник документов и материалов)» (Казахско-русское отношение, 1961), 1969 жылы «Материалы по истории казахских ханств XV–XVIII веков (извлечения из персидских и тюркских сочинений)» атты құжаттар жинағы жарық көрді (Материалы по истории Казахских ханств, 1969). Алғашқы жинақ XVII–XVIII ғасырлардағы қазақ-орыс қатынастары, қазақ хандарының Ресеймен елшілік, сауда байланыстарын орнатуына байланысты құжаттарды және т.б. материалдарды қамтыды. Келесі материалдар жинағы XV–XVIII ғғ. қазақ халқының тарихын зерттеуде арналған маңызды деректер тобын құрады. Бұл жинаққа түрік, парсы тілдеріндегі деректер орыс тіліне аударылып берілді.

1960–1970 жж. Қазақстандағы қоғамдық, әлеуметтік, экономикалық қатынастар тарихы

да зерттеу жұмыстарынан көрініс таба бастады. Қоғамдағы бұл мәселелер А.Н.Нүсіпбековтің, С.Б. Бәйішевтің, С.А. Нейштадтың, Б.Н. Әбішеваның, М.Х. Асылбековтың, Н.Г.Панның, С.Б. Нұрмұхамедовтың, В.К. Савоськоның, Р.Б.Сүлейменовтың, А.Е. Ержановтың еңбектеріне арқау болды. Мысалы, А. Н. Нүсіпбековтің «Қазақстандағы кеңестік жұмысшы табының қалыптасуы мен дамуы» атты монографиясы ХХ ғасырдың 20-40 жылдарында республикадағы кәсіби жұмысшыларды дайындау үдерісін жан-жақты қарастырған тұңғыш іргелі зерттеу еңбегі болды (Нусупбеков, 1987). Ал М.Х. Асылбеков, С.Б. Нұрмұхамедов, Н.Г. Панның «Қазақстандағы жұмысшы табы индустриялық кадрларының өсуі (1946-1965 жылдар)» атты зерттеу жұмысында Қазақстандағы жұмысшы табының тарихына аса назар аударылды (Асылбеков, 1976). Сол сияқты, М.Х.Асылбековтің «Қазақстан теміржолшы кадрларының қалыптасуы мен дамуы (1917–1970)» атты зерттеу жұмысы (Асылбеков, 1973), С.Қ. Жақыпбековтің «Жеңіл индустрия тарихы» монографиясы да Қазақстандағы өндіріс тарихы мен оның қоғамдық қатынастардағы орнына арналды (Жакупбеков, 1984).

1950–1960 жж. Қазақстан тарихы ғылымының басты проблемасының біріне айналған тақырып ретінде елімізге қоныс аударылған орыс шаруаларының мәселелерін атап өтуге болады. Бұл тақырыпқа арналған іргелі еңбектер мен маңызды мақалалар жарық көрді. Жарияланған еңбектерде қоныс аудару саясатының басты себептері, нәтижесі, салдары жан-жақты талданып, зерделенді. Бұл тұрғыда жазылған еңбектердің ішінде Ә. Тұрсынбаевтың зерттеуінде империялық қоныстандыру саясатының сипаты қарастырылды (Турсунбаев, 1950). Сол сияқты Л.М. Әуезованың ғылыми тұжырымдары да қазақ жерлерінің артық жер ретінде танылып тартып алынғаны жөнінде пікірін білдірді. Нәтижесінде артық жерлерінен айырылған қазақ шаруаларының жағдайы қиындап отырықшылыққа көну мәжбүр болғандығын көрсетті

Патшалық Ресейдің қоныстандыру саясатының тек жағымсыз тұстарынан бөлек прогрессивті бөлігін жазған авторлардың ішінде Е.Б. Бекмахановтың еңбегін ерекше атап өтсе болады. Ол елімізге орналастырылған орыс шаруаларының тиімді тұстарын көрсете келе, қоныстандыру саясаты нәтижесінде жетілген еңбек құралдарының келуін, мәдени байланыстардың орнағанын көрсетіп жазды.

1960 жылдары жарық көрген іргелі зерттеулердің ішінде Б. Сүлейменовтың «Аграрный вопрос в Казахстане последней трети XIX-начала XX века» монографиялық еңбегінде патша үкіметінің аграрлық және қоныстандыру саясатының салдарына және келімсектердің әлеуметтік-экономикалық жағдайына, олардың орналасуына жан-жақты талдау жасаған. Мұндай зерттеу жұмысы 1960 жылдары П.Г. Галузовның еңбектерінен айқын көрініс тапты. Ол 1930 жылдардағы әкімшіл-әміршіл жүйенің қысымына қарамастан аграрлық тарихи мәселелер жөнінде өз зерттеулерін жүргізді.

Қазақстан тарихы ғылымының 1960 жылдардағы зерттеу бағыттарының басты бағытының бірі ретінде 1930 жылдары ұйымдастырылған байларды тәркілеуді зерттеу болды. бұл кезеңде байлардың малдарын кәмпескелеу мәселесі толыққанды зерттелді деп айту қиын дегенмен салыстырмалы түрде қарағанда бірқатар іргелі зерттеу жұмыстары жүргізілді. Бұл мәселе жөнінде Ә. Тұрсынбаев, Б.А. Төлепбаев, Г.Ф. Дахшлейгер, Ж. Жұмабеков сияқты зерттеушілердің еңбектерін атап өтсе болады. Мысалы, 1928 жылғы тәркілеуге байланысты Ә. Тұрсынбаев байларды тәркілеу үрдісінің объективті себептері жергілікті жерлерде пісіп жетіліп, келешекте байлардың қоғам өміріне кері әсерін тигізетінін жазды. Сол сияқты Дахшлейгер тәркілеу шараларының қанаушы топ байлардың шаруашылықтарын экспроприациялау керек болды деді. Мұндай пікірді Ж. Жұмабековтың да пайымынан байқауға болады. Онда патриархалды шаруашылық иеленушілер ауылдық жерлерде социалистік құрылыстың орнығуына кедергі келтіреді деп түсінді.

Кеңестік тарихшылардың жоғарыда берілген мәселелердегі көзқарастары тек қана зерттеу мақалалар мен монографияларда ғана емес Қазақ ССР тарихы сияқты іргелі еңбектерде де көрініс тапты. Берілген бұл тұжырымдар сол кезеңнің қасаң қағидаларына негізделіп, тарих ғылымының методологиялық негіздерін қалыптастырды.

Қазақстан тарихы ғылымының кеңестік кезеңдегі көрінісі көрсетілген өзекті мәселелерге арнала отырып, мемлекеттің саяси идеологиялық құралы ретінде қалыптасты. Бұл сол кездегі Кеңес үкіметінің құрылу алғышарты болған большевиктік күштердің қызметінің дұрыстығын ғылыми дәлелдермен дәйектеп, шаруаларды ұжымдастыру, отырықшыландыру мәселесіне арналған еңбектерді жазылуын қамтамасыз етті. Ғылымдағы мұндай үрдіс әрбір мемлекет-

тік құрылымдағы саяси идеологиялық қажеттілікті өтейтін құрал деп түсінуге болады. Алайда мұнда қазақ жеріндегі отырықшыландыру, ұжымдастыру саясатының сәтті бетбұрыс екенін дәлелдеп, оны насихаттау дәстүрлі тұрмыс пен ұлттық құндылықтарды жоққа шығарудың бірден-бір жолы ретінде түсінуге болады.

Ауыл шаруашылығындағы қайта құру мәселелеріне арналған зерттеулерде дәстүрлі тұрмыс жағдайындағы ұжымдастыруға қарсы шыққан қазақ шаруаларын бандиттік бас көтерулер ретінде түсіндіріліп, олардың іс-әрекеттері қатаң сыналды. Десекте ұжымдастыру саясатындағы кейбір олқылықтардың болғанын Ә. Тұрсынбаевтың зерттеулерінде көрініс тапты. Оның пікірінше ұжымдастыру кезіндегі кемшіліктер «партияның колхоз құрылысындағы саясатының бұрмалануы болып табылды. Бұрмаланудың өзі Ә. Тұрсынбаев сөзімен айтқанда, «колхоз қозғалысының одан әрі өсуінің негізгі кедергісіне айналып, тап жауларының әрекетіне жол ашты» деп жазды. Оның пікіріне қарсы ұжымдастыру шараларының мінсіз өткенін жазып, бұл саясаттың сәтті тұстарын көрсеткен Е.В. Семихинаның зерттеуін, Х.Д. Чуриң, А.А. Королевский еңбектерін атап өтуге болады.

Қазақ жеріндегі ауыл шаруашылығындағы өзгерістер мен ұжымдастыру мәселелеріне арналған М. Шаумянның, Б.А. Амантаевтың, Е. Кузнецовтың, Ф.И. Колодиннің, С.Б. Баишевтің, Қ. Атабаевтың атап өтсе болады. Тарихшылар ішінде ұжымдастыру үрдістерін тереңірек зерттегендер ретінде – Ж. Жұмабеков, Б.А. Төлепбаевтарды айтса болады. Олар өз зерттеулерінде жаппай ұжымдастыруды барынша дәріптеп көрсетті. Ж. Жұмабеков жеке шаруа қожалықтарының жойылуын «шаруалардың колхоз жолына өтуі барлық ауыл-деревнялық укладтағы экономикалық қатынастардағы ұлы революцияны білдіреді», – деп жазды. Ал, Б.А. Төлепбаевтың пікірі де осыған ұқсас болды. Оның пайымынша: «Ұжымдастыру бұл ауылшаруашылығы-

ның артта қалуын тудырған қиыншылықтардан шығудың бірден-бір дұрыс жолы болды және біртұтас социалистік экономиканы құруға бағытталды. Ірі социалистік шаруашылықтарды құру ауыл мен қышлақтағы жаңа әлеуметтік-экономикалық қатынастарды қалыптастыру ісіндегі революцияландырушы фактор болды», – деп көрсетті. Осылайша Ж. Жұмабековтың, Б. Төлепбаевтың іргелі еңбектерінде тарихи оқиғалар мен үдерістер бұрмаланды. Зерттеушілер пікіріндегі мұндай басымдықтардың болуы біріншіден объективті көзқарастардан бас тартқанынан көруге болады. Себебі, жаппай ұжымдастыру жағдайында шаруалардың тығырыққа тірелген проблемаларын шешілмей, керісінше қазақ шаруаларының дәстүрлі шаруашылығы терең дағдарысқа кетті. Мұны сол кездегі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың әлсіреуі, елде ашаршылық жағдайының орын алғанынан байқауға болады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, соғыстан кейінгі Қазақстан тарихының даму үрдістері негізгі бағыттарды қалыптастарды. Бұл біріншіден, деректанулық тұрғыда тарихи деректерді аудару, топтастыру және жинақтау жұмыстары болса, екінші бағыты соғыстан кейінгі елдегі экономикалық өзгерістерді, аграрлық реформаларды ашып жазуға тырысты. Сол сияқты 1960–1970 жж. тарихшылардың басым бөлігі ұжымдастыру мәселесіне, байлардың малын тәркілеу мәселелеріне арналған зерттеулер жүргізді. Бұл тұтас алғанда Қазақстан тарихы ғылымының мемлекеттік саяси идеологиялық құралы ретінде қызмет ете бастағанын байқауға болады. Бұл зерттеулердің нәтижесінде Қазақ ССР ғылым академиясы Ш.Ш. Уалиханов атындағы Тарих, археология және этнология институты жаңынан іргелі зерттеу жүргізіліп, өңірлерде экспедициялық зерттеулер ұйымдастырылды.

Әдебиеттер

- Абсеметов М. Научные учреждения АН СССР и вузы в Казахстане в период эвакуации // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 6 <https://science-education.ru/ru/article/view?id=16828>
- Алтынсарин И. Собрание сочинений /И. Алтынсарин. – Алма-Ата, 1975. – Т. 1. – 308 с.
- Асылбеков М.Х. Рост индустриальных кадров рабочего класса в Казахстане (1946–1965 гг.) / М.Х. Асылбеков, С.Б.Нурмухамедов, Н.Г. Пан. – Алма-Ата: Наука, 1976. – 270 с.
- Асылбеков М.Х. Формирование и развитие кадров железнодорожников Казахстана (1917-1970 гг.) / М.Х. Асылбеков. – Алма-Ата: Наука, 1973. – 325 с.
- Бекмаханов Е.Б. Присоединение Казахстана к России / Е.Б. Бекмаханов. – М.: Издательство Академии Наук ССР, 1987. – 337 с.

- Валиханов Ч.Ч. Избранные произведения / Под ред. Академика АН КазССР А.Х. Маргулана. – Алма-Ата: Каз. гос. изд. «Художественная литература», 1958. – 643 с.
- Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений: [В 5-ти т.]. – Т. 4./ Ч.Ч. Валиханов. – Алма-Ата: АН КазССР, 1964. – 662 с.
- Жакупбеков С.К. История легкой индустрии Казахстана (1917-1980 гг.) / С.К. Жакупбеков. – Алма-Ата: Наука Казахской ССР, 1984. – 316 с.
- Известия Академии Наук Казахской ССР. Серия истории, археологии и этнографии. – Вып. 3.– Алматы, 1960. – 119 с.
- История Казахской ССР: С древнейших времен до наших дней / И. О. Омарова, А. М. Панкратовой // Академия Наук КазССР. – 2-е изд., испр., доп. – Алма-Ата, Каз. объедин. гос. изд-во. – 1949. –Т. 1.– 511 с.
- Казахско-русское отношение в XVI–XVIII веках / Сборник документов и материалов. – Алма-Ата: Издательство Академии Наук Казахской ССР, 1961. – 743 с.
- Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство / А.Х. Маргулан. – Алма-Ата: Өнер, 1986. – 256 с.
- Материалы по истории Казахских ханств XV–XVIII веков (извлечения из персидских и тюркских сочинений). – Алма-Ата: «Наука» КазССР, 1969. – 649 с.
- Нусупбеков А.Н. История рабочего класса Советского Казахстана /А.Н. Нусупбеков. – Алма-Ата: Наука, 1987.
- Турсунбаев А.Б. Из истории крестьянского переселения в Казахстан / А.Б. Турсунбаев. – Алма-Ата: АН КазССР, 1950. – 101 с.

References

- Absemetov M. Nauchnye uchrejdienia AN SSSR i vuzy v Kazahstane v period evakuasii // Sovremennye problemy nauki i obrazovania. – 2014. – № 6 <https://science-education.ru/ru/article/view?id=16828> [in Russian].
- Altynsarin İ. Sbranie sochineni. – Alma-Ata, 1975. – Т. 1. – 308 s. [in Russian].
- Asylbekov M.H. Formirovanie i razvitie kadrov jelezнодорожников Kazahstana (1917-1970 gg.) [Formation and development of personnel of railway workers of Kazakhstan (1917-1970)] – Alma-Ata: Nauka, 1973. – 325 [in Russian].
- Asylbekov M.H., Nurmuhamedov S.B., Pan N.G. Rost industrialnyh kadrov rabocheho klasa v Kazahstane (1946–1965 gg.) [The growth of industrial personnel of the working class in Kazakhstan (1946-1965)]. – Alma-Ata: Nauka, 1976. – 270 [in Russian].
- Bekmahanov E.B. Prisoedinenie Kazahstana k Rosii [Kazakhstan’s accession to Russia] – М.: İzdatelstvo Akademii Nauk SSR, 1987. – 337 s. [in Russian].
- Valihanov Ch.Ch. İzbrannnye proizvedenia [Selected works]. Akademika AN KazSSR A.H. Margulana. – Alma-Ata: Kaz. gos. izd. «Hudojestvennaia literatura», 1958. – 643 [in Russian].
- Valihanov Ch.Ch. Sbranie sochineni: V 5 t. – Т. 4. – Alma-Ata: 1964. – 662 [in Russian].
- Jakupbekov S.K. İstoria legkoi industrii Kazahstana (1917-1980 gg.) [The history of the light industry in Kazakhstan (1917-1980)]. – Alma-Ata: Nauka Kazahskoi SSR, 1984. – 316 [in Russian].
- İstoria Kazahskoi SSR: S drevneishih vremen do naših dnei ; pod obş. red. İ. O. Omarova, A. M. Pankratovoi ; Akademia Nauk KazSSR . – 2-e izd., ispr., dop. .- Alma-Ata : Kaz. obed. gos. izd-vo , 1949. T. 1 .– 511 [in Russian].
- Izvestia Akademii nauk Kazahskoi SSR. № 44: Seria istoricheskaja, 3. – 119 s. [in Russian].
- Kazahsko-ruskoe otnoşenie v XVI–XVIII vekah [Kazakh-Russian relations in the XVI–XVIII centuries]. Sbornik dokumentov i materialov. – Alma-Ata: İzdatelstvo Akademii Nauk Kazahskoi SSR, 1961. – 743 [in Russian].
- Margulan A.H. Kazahskoe narodnoe prikladnoe iskustvo [Kazakh folk applied art] – Alma-Ata: Өнер , 1986. – 256 [in Russian].
- Materialy po istorii Kazahskih hanstv XV–XVIII vekov (izvlechenia iz persidskih i türkskih sochinneni)[Materials on the history of the Kazakh khanates of the XV–XVIII centuries (extracts from Persian and Turkic writings)] – Alma-Ata: İzd. «Nauka» KazSSR, 1969. – 649 s. [in Russian].
- Nusupbekov A.N. İstoria rabocheho klasa Sovetskogo Kazahstana [The history of the working class of Soviet Kazakhstan] – Alma-Ata: Nauka, 1987 [in Russian].
- Tursunbaev, A.B. İz istorii krestänskogo pereselenia v Kazahstan [From the history of peasant resettlement in Kazakhstan] – Alma-Ata: AN KazSSR, 1950. 101 [in Russian].

МАЗМҰНЫ

Деректану және тарихнама

<i>Мустафаев Б.</i> Құрбанғали Халидидің «Тауарих-и Хамса-и Шарқи» еңбегіндегі Ферғана хандарының баяны бөліміне талдау	4
<i>Елеуов М., Молдахмет А.</i> Сырдария өзенінің төменгі ағысындағы алтын орда дәуірінің қалалары: фольклорлық және жазба деректер бойынша.....	15

Жаңа және қазіргі замандағы Қазақсан

<i>Алтымышова З., Мамадалиева А.</i> Қырғызстан мен Қазақстандағы байларды тап ретінде жою саясаты: салыстырмалы талдау	24
<i>Токашева А.</i> 1940 және 1950 жылдардың басындағы ғылыми басылымдардың тақырыптық мазмұны мен қызметіне тарихи талдау	33
<i>Досмаханова М.</i> Қызылорда облыстық телеарнасының 1991-2024 жылдардағы даму тарихы	39

Археология

<i>Шақшақов Қ.</i> Археолог В.Ф.Зайберттің ғылыми еңбектері тарихи дереккөз ретінде.....	48
---	----

CONTENTS

Source studies and historiography

- Mustafaev B.*
Analysis of the section on the account of the Fergana khans in Gurbanqali Khalidi's work *Tawarikh-i Khamsa-i Sharqi*.....4
- Yeleuov M., Moldakhmet A.*
Cities of the Golden horde in the lower reaches of the Syrdarya river: according to folklore and written sources 15

New and modern Kazakhsan

- Altymyshova Z., Mamadalieva A.*
Dekulakization policy in Kyrgyzstan and Kazakhstan: a comparative analysis.....24
- Tokasheva A.*
The processes of development of historical science in the post-war years.....33
- Dosmakhanova M.*
The history of the development of the Kyzylorda regional tv channel in 1991 to 2024 39

Archaeology

- Shakshakov K.*
Scientific works of the archaeologist V. F. Zaibert as a historical source 48